

УДК 911.3

Гукалова І.В.,
доктор географічних наук,
провідний науковий співробітник відділу суспільної географії
Інститут географії Національної академії наук України

Омельченко Н.В.,
асистент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

БЛАГОУСТРІЙ ПОБУТУ ЯК ОЗНАКА УРБАНІЗОВАНОСТІ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У багатьох неурбанізованих регіонах України, особливо у пострадянський період, має місце так звана «незавершена» урбанізація. Це стосується, насамперед, малих міських поселень, які нерідко «консервують» сільські риси. Багатство ознак, за якими урбанізацію оцінюють з якісного погляду, дозволяє фахівцям розглядати житлові умови і наявність комунальної інфраструктури як важливі критерії у характеристиці реальної модернізованості побуту людей на певній території. Метою цієї статті є оцінка так званої «побутової» урбанізованості адміністративних утворень Херсонської області на підставі аналізу співвідношення міського і сільського житлового фонду (а отже, міської і сільської забудови), а також показників забезпеченості населення основними видами комунальної інфраструктури. У роботі були використані математико-статистичні, порівняльно-географічний, картографічний методи, авторами запропоновано методичну схему оцінки «побутової» урбанізованості. Аналіз дозволив зробити висновки про «недоурбанізованість» міського середовища у більшості адміністративних утворень Херсонської області, що суттєво корегує нинішню оцінку рівня їх урбанізації за часткою міського населення у бік його суттєвого зменшення.

Ключові слова: урбанізація, урбанізованість середовища, якість життя населення, житлові умови, благоустрій, Херсонська область.

Во многих неурбанизированных регионах Украины, особенно в постсоветский период, имеет место так называемая «незавершенная» урбанизация. Это касается, прежде всего, малых городских поселений, нередко «консервирующих» сельские черты. Богатство признаков, по которым урбанизацию оценивают с качественной точки зрения, позволяет специалистам рассматривать жилищные условия и наличие коммунальной инфраструктуры в качестве важных критериев в характеристике реальной модернизованности быта людей на той или иной территории. Целью данной статьи является оценка так называемой «бытовой» урбанизованности административных территорий Херсонской области на основании анализа соотношения городского и сельского жилищного фонда (а значит – городской и сельской застройки), а также показателей обеспеченности населения основными видами коммунальной инфраструктуры. В работе использованы математико-статистические, сравнительно-географический, картографический методы, авторами предложена методическая схема оценки «бытовой» урбанизованности. Анализ позволил сделать выводы о «недоурбанизованности» городской среды в большинстве административных образований Херсонской области, что существенно корректирует сегодняшнюю оценку уровня их урбанизации по доле городского населения в сторону его существенного уменьшения.

Ключевые слова: урбанизация, урбанизованность среды, качество жизни населения, жилищные условия, благоустройство, Херсонская область.

Gukalova I.V., Omelchenko N.V. HOUSE-LIFE IMPROVEMENT SERVICES AS A SIGN OF URBANIZATION LEVEL (ON THE EXAMPLE OF KHERSON REGION)

So called “incomplete urbanization” exists in many weakly urbanized regions of Ukraine, especially in the post-Soviet period. First of all it is about small-size urban settlements which often demonstrate “conservation” of rural characteristics. A number of characteristics, according to which urbanization is rated from a qualitative point of view, allows the specialists to determine the housing conditions and community infrastructure as the important criteria for real life modernization in a particular territory. The purpose of this article is to assess the so-called “amenity” urbanization of the administrative divisions of Kherson region based on an analysis of the ratio of urban and rural housing stock (it means urban and rural development) as well as indicators of the population’s availability to communal infrastructure. Mathematical and statistical, comparative geographical, cartographic methods were used in the research; the authors proposed a methodical scheme for assessing “amenity” urbanization. The analysis made it possible to draw conclusions about “unfinished urbanization” of the urban environment in most of the administrative divisions of the Kherson region. It substantially corrects today’s assessment of the level of urbanization by the share of the urban population in the direction of its significant decrease.

Key words: urbanization, urbanization of the environment, quality of life of the population, housing conditions, house-life improvement services, Kherson region.

Постановка проблеми. Урбанізаційний процес – це виникнення, формування і розвиток міських поселень різного рангу, які спираються на індустріальну і сервісну основу й особливу інфраструктуру, що дозволяє людям відчутти себе міськими жителями. «Середовищна» парадигма вивчення урбанізації дуже близька географам, саме вона дозволила висунути такі, сьогодні вже яскраво представлені в географії теми, як «спосіб», «умови» та «якість життя», соціальні негаразди, міграції тощо.

Постановка завдання. Простір міського середовища будь-якого регіону володіє якісними характеристиками, сукупність яких створює колорит місця через сукупність специфічних ситуацій, проблем: з одного боку, конкретних територій, і з іншого – конкретних людей. Благоустрій побуту є чи не найяскравішою ознакою міського життя, але, виявляється, він є неоднаковим від території до території, від міста до міста, що дозволяє розглядати його як важливу ознаку реальної урбанізованості. У зв'язку з цим метою дослідження є оцінка сучасного ступеня оснащення адміністративних одиниць Херсонської області міськими комунальними зручностями як маркерів урбанізованості території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення якісних аспектів урбанізації більш властиве соціологам, містобудівникам, архітекторам, аніж географам. Але оскільки глибина урбанізаційних процесів, зокрема проникнення міських умов і комфорту, різниться від місця до місця, то і географи почали зважати на різноманіття регіональних моделей урбанізації, які дозволяють уточнити реальне охоплення населення урбанізацією. Джерелами для цієї статті стали дослідження російських географів і демографів Т.Г. Нефьодової, А.І. Трейвиша, А.Г. Вишневського, Ю.Л. Пивоварова [1; 2 та ін.], які яскраво описали особливості російської радянської і пострадянської урбанізації, зробили наголос на тому, що урбанізація не завершується механічним переміщенням населення із села в місто – в останньому повинні сформуватися міські умови і міський спосіб життя. Через прискорену індустріалізацію радянських часів благоустрій побуту жителів багатьох міських поселень, особливо маленьких, іноді не дуже відрізня-

ється від благоустрою побуту жителів сільської місцевості. Якщо це так і для України й окремих її регіонів, то загальна оцінка ступеня урбанізованості багатьох територій може суттєво змінитись, адже навряд чи можна вважати істинно міським середовищем, де лише частина житла оснащена централізованими комунальними зручностями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерна риса урбанізації Херсонської області – це особливий напівміський – напівсільський спосіб та умови життя населення більшості населення регіону. Це зумовлено тим, що домінуючим типом міських поселень у регіоні є селища міського типу, серед яких є і багато районних центрів. Проте за характером забудови та інфраструктурою вони є поселеннями перехідного типу. Навіть у Херсоні майже 4%, а у Новій Каховці 7% домівок [8] належать до сільського житлового фонду, будучи одноповерховими будинками з різним ступенем облаштування зручностями. А обладнання житла зручностями, як і забезпеченість житлом, безпосередньо залежить від розміру населеного пункту: зі зменшенням розміру населеного пункту знижується і рівень благоустрою житлового фонду [3].

Забезпеченість житлом, його функціональні характеристики вказують щонайменше на модернізованість життя, адже житло є місцем ведення домогосподарства, відпочинку, виховання дітей, дозвілля тощо. Відповідно, якість житлових умов аналізується за допомогою характеристик забезпеченості населення житлом і благоустроєм житла. В умовах України, де житлова проблема далека від вирішення, ці характеристики є одними з головних стимуляторів людського розвитку [4] і водночас ознакою проникнення урбанізації, модернізації у побут мешканців.

Показник забезпеченості загальною житловою площею переконливо ілюструє регіональні відмінності у житлових умовах, зокрема у містах і сільській місцевості. Якщо раніше забезпеченість житлом зростала більш інтенсивно у міській місцевості, то тепер багато периферійних районів області втрачають населення і характеризуються більшими показниками житлової забезпеченості, що свідчить про масовий відтік населення із малих селищ

до великих міст, а не про поліпшення ситуації із забезпеченістю житлом. Забезпеченість міського населення житлом щороку зростає. У розрізі адміністративних утворень вона неоднакова – найвищою вона є в Білозерському (42,5 м²/особу), найнижчою – у Генічеському районі (15,9 м²/особу) (рис. 1).

Якщо проаналізувати співвідношення між міським і сільським житловим фондом у районному розрізі, то міська забудова домінує у Каховському, Скадовському, Олешківському (Цюрупинському) та Великопетиському районах. Сільський житловий фонд істотно переважає міський у Голопристанському, Нововоронцовському, Білозерському, Горностаївському, Іванівському, Нижньосірогозькому районах (рис. 2).

Це відповідає картині міського і сільського розселення в області. Проте, якщо порівнювати частки міського житлового фонду і міського населення за адміністративними утвореннями, то вони різняться доволі суттєво, сягаючи в окремих районах 5–10%. Отже, вже тільки за критерієм «характер житлової забудови» загальна картина ступеня урбанізованості адміністративних районів Херсонської області інша: у 7 адміністративних утвореннях вона стане суттєво вищою, у 13 (у більшості

периферійних) – істотно нижчою за офіційну частку міського населення.

Загалом у Херсонській області частка міської житлової забудови становить 62,5%, тоді як частка міського населення – 61,2%. За цим критерієм регіон трохи піднімається за шкалою урбанізованості. Звертає на себе увагу, наприклад, Білозерський район, який має доволі високий відсоток міського житла, проте дуже низьку частку міського населення (усього 14,6%), хоча район межує з обласним центром і, відповідно, його рівень урбанізованості явно є набагато вищим. Пояснюється це тим, що у приміській зоні Херсона відбувається найактивніший процес розширення житлового фонду, зокрема ведеться найінтенсивніше індивідуальне будівництво, що пов'язано із субурбанізацією.

Ще більш важливими і такими, що «корегують» традиційну оцінку урбанізованості, є показники благоустрою (комфорту) побуту, які безпосередньо впливають на спосіб життя населення. За винятком найбільших міст, у більшості малих міських поселень Херсонської області спостерігається невисокий рівень етажності забудови, майже у всіх містах багатопверхова забудова межує із приватним сектором. Частка ветхого та аварійного міського житла

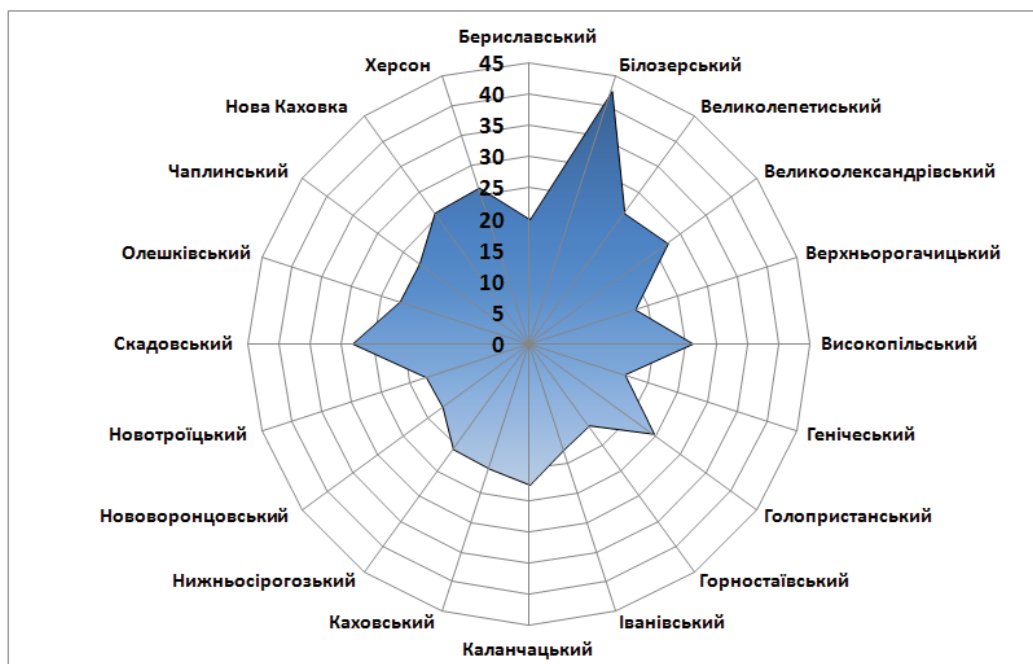

Рис. 1. Забезпеченість міського населення житлом за адміністративними утвореннями Херсонської області, 2015 р. (укладено за даними [8])

відносно невелика – таке житло є у Бериславському, Верхньорогачицькому, Горностаївському, Каховському, Олешківському (Цюрупинському) районах і місті Херсон. Особливо напружена ситуація в Олешківському районі, де ветхий фонд у 2015 р. становив 3,3 тис. м², у Херсоні негайного капітального ремонту потребували у той рік щонайменше 740 м² ветхих будівель і квартир. Фактично кожний міський житель області проживає у житлових приміщеннях, які мають незадовільний технічний стан, низькі експлуатаційні якості та вичерпали свій експлуатаційний ресурс [5]. Разом площа ветхого та аварійного житлового фонду у міських поселеннях Херсонської області становить 6,6 тис. м², або 8,2% від нинішніх річних обсягів введення там в експлуатацію житла.

Водночас міський житловий фонд Херсонської області порівняно з сільським характеризується більш високим рівнем благоустрою.

У пострадянський період за більшістю статистичних індикаторів благоустрою (водопостачання, каналізація, опалення, газопостачання, облаштування душовими, ванними тощо) спостерігалась позитивна динаміка, хоча у 2014–2015 рр. за деякими показниками вона зупинилась (рис. 3) саме у міських поселеннях. Вагомий вклад у це зростання внесла своєрідна «революція» у комунальному господарстві, коли поруч із централізованими системами інженерної інфраструктури, як це було за радянських часів, стали активно впроваджувати системи автономного забезпечення (переважно у приватному секторі, але також часто і в квартирах). А оскільки найголовнішими проблемами в області є водопостачання (лише 70% домогосподарств м. Херсона користуються регулярним і безперебійним водопостачанням [6]), то така альтернатива стала природним вирішенням наявних проблем.

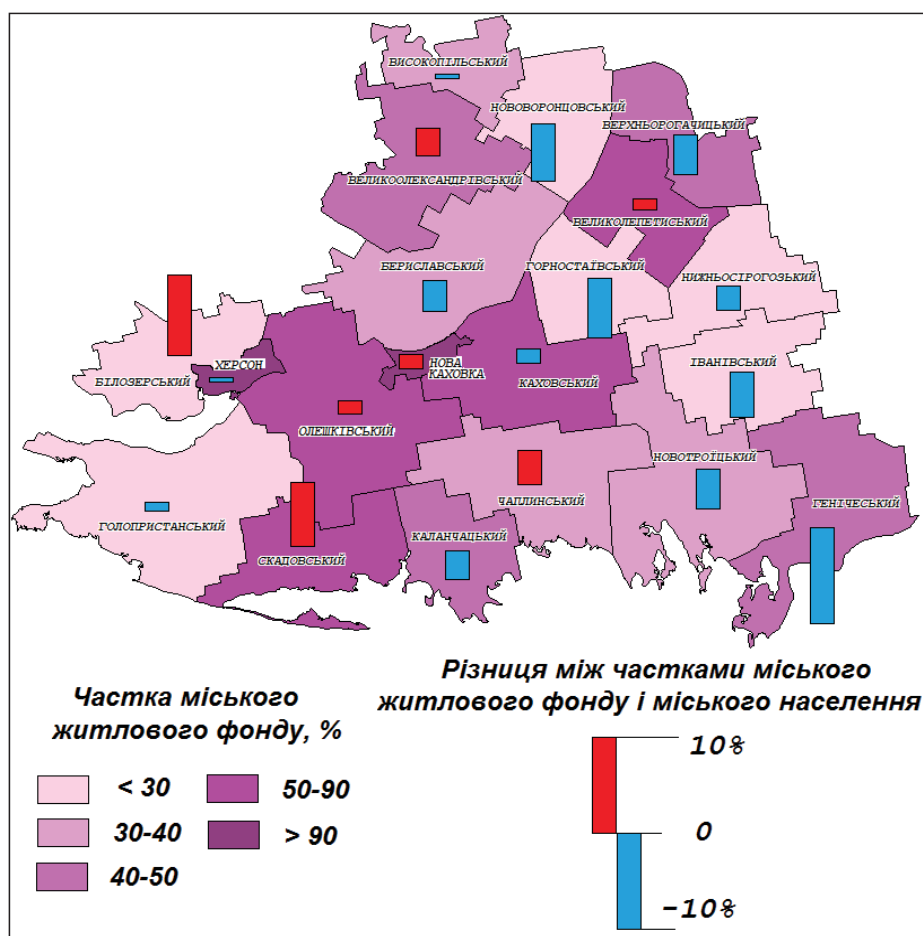

Рис. 2. Частка міського житлового фонду в її співвідношенні із часткою міського населення Херсонської області, 2015 р.

(укладено за даними [8])

Загалом слід зазначити, що благоустроєм вище середнього, окрім обласного центру, відзначається і Нова Каховка, яка будувалась фактично «з нуля», а тому відповідно до всіх норм і правил. Окрім містоутворюючих галузей із непоганою заробітною платою і сприятливим соціальним середовищем, благоустрій найбільших міст Херсонської області залишається додатковим фактором їхньої привабливості.

Міський житловий фонд області загалом набагато краще забезпечений газом і водопроводом, ніж каналізацією, гарячим водопостачанням і опаленням. Хоча за районами наявна суттєва диференціація.

Зокрема, у 2015 р. частка обладнаної водопроводом житлової площі у міських поселеннях становила 79,1%, що перевищує середнє значення в Україні (77,8%) [5]. На районному рівні з відривом від решти поселень вирізняються Херсон та Нова Каховка, що зрозуміло щодо міст із досить розвинутою інфраструктурою та відносно великою кількістю населення. Серед районів лідерами є Каланчацький та Каховський, однією із причин цього є наявність Каховського водосховища та Північно-Кримського каналу, який бере початок у Каховському водосховищі і повністю перетинає Каланчацький район (рис. 4).

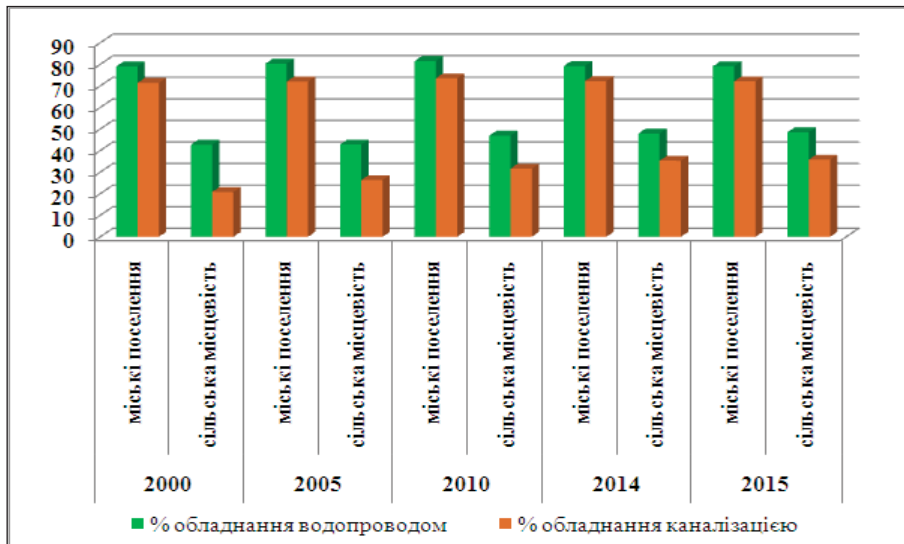

Рис. 3. Обладнання житлового фонду Херсонської області водопроводом і каналізацією, 2000–2015 рр.

(укладено за даними [7])

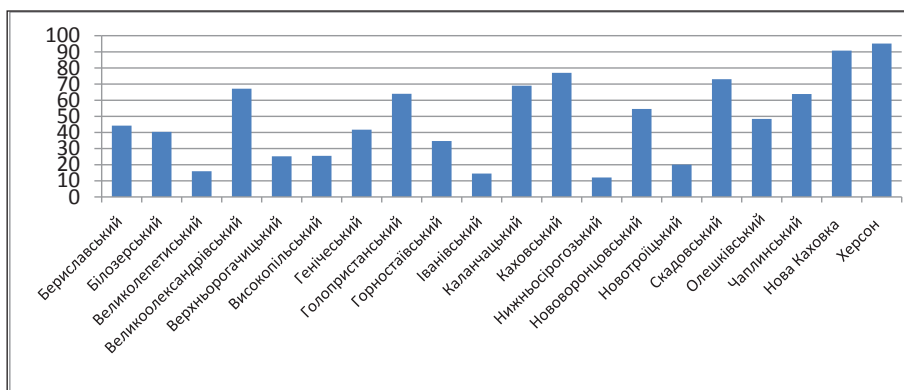

Рис. 4. Частка обладнаної водопроводом площі міських житлових приміщень за районами та містами обласного значення Херсонської області (%), 2015 р.

(укладено за даними [8])

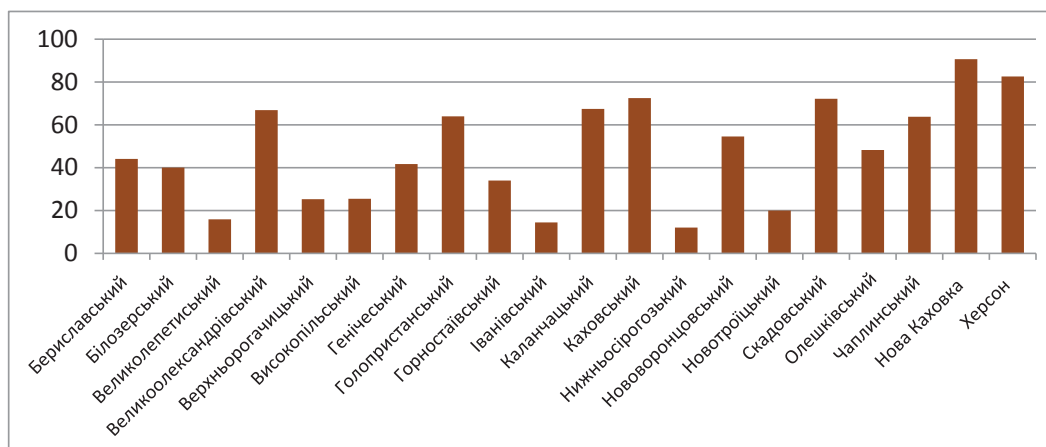

Рис. 5. Частка обладнаної каналізацією площі міських житлових приміщень за районами та містами обласного значення Херсонської області (%), 2015 р.

(укладено за даними [8])

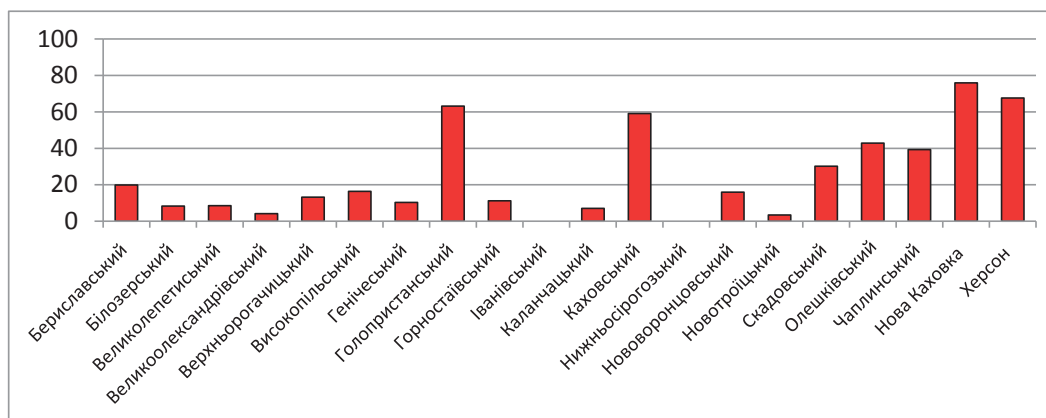

Рис. 6. Частка обладнаної гарячим водопостачанням площі міських житлових приміщень за районами та містами обласного значення Херсонської області (%), 2015 р.

(укладено за даними [8])

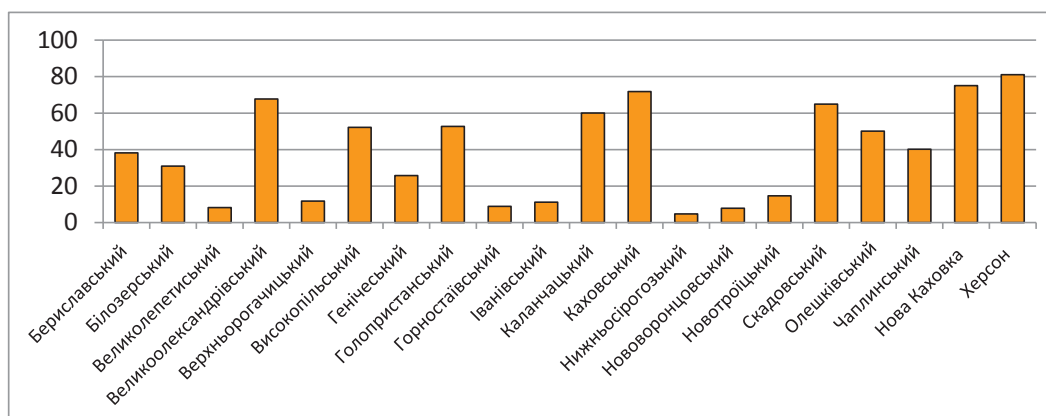

Рис. 7. Частка обладнаної опаленням площі міських житлових приміщень за районами та містами обласного значення Херсонської області (%), 2015 р.

(укладено за даними [8])

Тільки 72,1% міської житлової площі у Херсонській області обладнані каналізацією, в Україні цей показник є вищим (76,7%). Найбільші відсотки за обладнанням каналізацією мають усі міста обласного значення Херсонської області (понад 60%), а найменші – Голопристанський (13,5%) та Великопететиський (15,5%) райони (рис. 5). Як і щодо гарячого водопостачання, показник забезпеченості каналізацією дуже чітко «демаркує» межу між містом і селом. Станом на 2015 р. лише 35,3% сільської житлової площі області мало каналізацію проти 72,2% міської. За гарячим водопостачанням співвідношення ще більше: 13,3% проти 54,1%.

В Україні забезпеченість гарячим водопостачанням зростає значною мірою за рахунок будівництва нового житла. Водночас багато міських поселень країни майже не мають централізованого гарячого водопостачання, підтвердженням цього є вкрай низькі показники як у межах Херсонської області (53,9%), так і загалом в Україні (63,2%). У межах області найбільш забезпеченими гарячим водопостачанням є міста обласного значення, хоча більшість населення користується індивідуальними установками (бойлерами) як у селах, так і у містах (рис. 6).

На Херсонщині опаленням обладнано 67,6% площі міського житла, в Україні цей показник

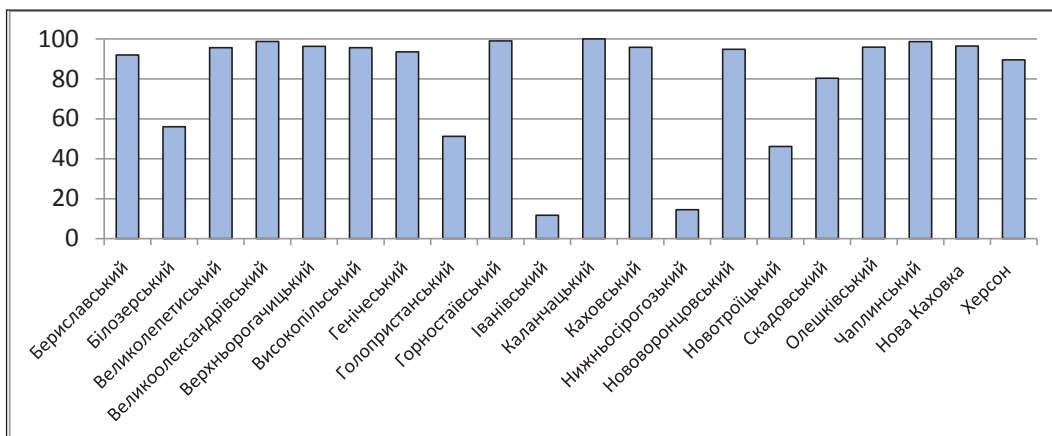

Рис. 8. Частка обладнаної газом площі міських житлових приміщень за районами та містами обласного значення Херсонської області (%), 2015 р.
(укладено за даними [8])

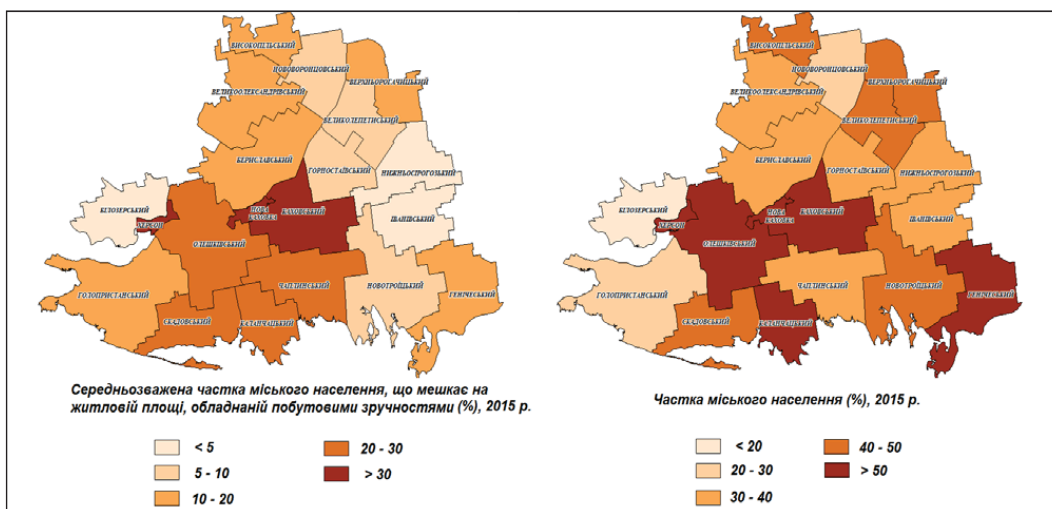

Рис. 9. Рівень «побутової» урбанізованості й офіційний рівень урбанізації адміністративних утворень Херсонської області, 2015 р.
(укладено за даними Головного управління статистики у Херсонській області)

Таблиця 1

**Рівень «побутової» урбанізованості життя населення
в адміністративних утвореннях Херсонської області, 2015 р.**

	Частка міського населення, що мешкає на об'єднаній водопроводом житловій площі, %	Частка міського населення, що мешкає на об'єднаній каналізацією житловій площі, %	Частка міського населення, що мешкає на об'єднаній гарячим водопостачанням житловій площі, %	Частка міського населення, що мешкає на об'єднаній опаленням житловій площі, %	Частка міського населення, що мешкає на об'єднаній газом житловій площі, %	Середньозважена частка міського населення, що мешкає на житловій площі, об'єднаній зручностями, %	Частка міського населення, %	Різниця у частках міського населення і міського населення, що мешкає на об'єднаній зручностями житловій площі, %
Херсонська область	48,4	44,1	33,1	41,1	54	43,6	61,2	17,6
Бериславський район	15,4	15,3	6,9	13,3	32	14,7	34,8	20,1
Білозерський район	5,9	5,8	1,2	4,5	8,2	4,3	14,6	10,3
Великопетиський район	7,9	7,9	4,2	4	47,3	8,7	49,4	40,7
Великоолександрівський район	25,2	25,1	1,6	25,4	37	15,7	37,5	21,8
Верхньорогачицький район	12	12	6,3	5,6	45,8	11,8	47,5	35,7
Високопільський район	10,3	10,3	6,6	21,1	38,6	14,2	40,4	26,2
Генічеський район	23,5	23,5	5,8	14,5	52,6	18,9	56,3	37,4
Голопристанський район	15,5	15,5	15,3	12,8	12,4	14,2	24,2	10,0
Горностаївський район	11,8	11,5	3,8	3	33,5	8,8	33,8	25,0
Іванівський район	4,8	4,8		3,7	3,9	4,3	32,9	28,6
Каланчацький район	36	35,1	3,7	31,3	52,1	23,8	52,1	28,3
Каховський район	45	42,4	34,6	42	56,1	43,5	58,5	15,0
Нижньосірогоський район	3,7	3,7		1,4	4,5	3,0	30,8	27,8
Нововоронцовський район	16,3	16,3	4,8	2,3	28,4	9,6	29,9	20,3
Новотроїцький район	8,3	8,3	1,4	6,1	19,2	6,5	41,6	35,1
Скадовський район	33,2	32,9	13,8	29,6	36,6	27,7	45,5	17,8
Олешківський район	24,5	24,4	21,7	25,4	48,5	27,6	50,6	23,0
Чаплинський район	22,9	22,9	14,1	14,4	35,4	20,7	35,9	15,2
м. Нова Каховка	82,7	82,6	69,1	68,4	87,8	77,7	91	13,3
м. Херсон	91,9	79,8	65,3	78,3	86,5	79,8	96,6	16,8

вищий – 78,2%. Рис. 7 засвідчує, що безумовними лідерами за показником централізованого опалення є міста обласного значення, зокрема Херсон (81,1% міської житлової площі опалюється централізовано). Периферійні Великопетиський, Верхньорогачицький, Нижньосірогозький, Іванівський, Нововоронцовський райони характеризуються низькими значеннями підключення будівель до опалення.

Набагато більш задовільною є ситуація із газозабезпеченням. Для міських поселень Херсонської області цей показник становить 88,4% (рис. 8), тоді як у середньому в Україні – 82,8%. За винятком периферійних Іванівського та Нижньосірогозького районів, де обладнання газом міського житла перебуває на рівні 11–14%, цей показник є відносно прийнятним.

Для комплексної оцінки рівня так званої «побутової» урбанізованості або рівня благоустрою міського житлового фонду використовуємо інтегральний середньозважений показник, який характеризує середньозважену частку міського населення, що мешкає на житловій площі, обладнаній комплексом розглянутих вище побутових зручностей і є середнім геометричним п'яти «часток»: частки міського населення, що мешкає на обладнаній водопроводом, каналізацією, гарячим водопостачанням, опаленням і газом міській житловій площі (табл. 1, рис. 9).

Висновки з проведеного дослідження. Як можна побачити з розрахунків, так звана «побутова» урбанізація, яка пов'язана з оснащенням житла містян «міською» інфраструктурою, суттєво корегує параметри офіційного рівня урбанізації адміністративних утворень Херсонської області в бік його зменшення. Розрахунки показують, що рівень «реальної» урбанізації за критерієм побутового благоустрою становить в області приблизно 44%. Він тим нижчий, чим меншим є середній розмір міських поселень у районі і чим периферійнішим він є щодо обласного центру і другого за значенням міста регіону – Нової Каховки. За оснащенням міськими комунікаціями Херсон-

ська область значно відстає від багатьох регіонів України. Ці параметри знижують оцінку рівня урбанізованості в середньому на 17,6%, а в окремих периферійних районах (Великопетиському, Верхньорогачицькому, Генічеському, Новотроїцькому) – більш ніж на 30%. Це доводить тезу, що цей регіон є неурбанізованим щонайменше у розрізі міського благоустрою, навіть незважаючи на відносно немалий показник частки міського населення (61,2%).

Маркерами урбанізованості/руральності територій могли б вважатись доступність і споживання окремих видів послуг, тривалість проживання у міських умовах, поширеність зайнятості в сільському господарстві, зовнішній облік міських поселень, соціокультурні цінності, екологічна обстановка, однак збір таких даних є непростим завданням, яке не обмежується пошуком офіційних статистичних даних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вишне夫斯基 А.Г. Серп и рубль: Консервативная модернизация в СССР / А.Г. Вишне夫斯基. – М.: ОГИ, 1998. – 432 с.
2. Город и деревня в Европейской России: сто лет перемен. Памяти В.П. Семенова-Тянь-Шанского / Институт географии РАН; ред. Т.Г. Нефедова, П.М. Полян, А.И. Трейвиш – М.: ОГИ, 2001. – 558 с.
3. Пріоритети модернізації інфраструктури життєдіяльності сільських територій. Аналітична записка / Нац. ін-т стратег. Досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1624/>.
4. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень / відп. за випуск О.О. Кармазіна. – К., 2016. – 57 с.
5. Соціально-економічний аналіз Херсонської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hgi.org.ua/strat_1.pdf.
6. Стан та перспективи розвитку інфраструктури регіонів України / Фонд ім. Фрідріха Еберта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/InfrASTRUKTURA.pdf>.
7. Статистичний щорічник України за 2015 рік / за ред. І.М. Жук. – К.: Держ. служба статистики України, 2016. – 575 с.
8. Статистичний щорічник Херсонської області за 2015 рік / Держкомстат України; Гол. упр-ня стат. у Херсон. обл.; за ред. В.А. Вознюка; відп. за вип. Т.В. Покидько. – Херсон: Гол. упр-ня стат. у Херсон. обл., 2016. – 497 с.